Climent, Josep Daniel: *Un país de llengua. Històries de la dignificació del valencià,* València, Drassana, 2025, 188 pp., ISBN 978-84-129712-9-3

En un país com el nostre, el fet que disposem de treballs com els de Josep Daniel Climent és un luxe innegable. I és que als valencians no ens han faltat, dissortadament, anàlisis interessades, disputes caïnites entre conciutadans i dèries instrumentalitzadores de caire polític que han fornit llibres de pàgines amb estudis pintorescos i esbiaixats. Climent, per contra, amb el seu to mesurat, objectiu i amb un estil auster però acurat, fruit d'una investigació rigorosa i apassionada ensems, ens ajuda a immiscir-nos en els episodis de la nostra història social i lingüística des d'una perspectiva d'estricta obediència valenciana, ineludiblement junyida a la tradició cultural dels territoris amb què compartim llengua. La matisació i ampliació dels seus estudis previs, de gran minuciositat, han permés bastir una obra completa de lectura àgil sense pretensions grandiloqüents.

Un país de llengua. Històries de la dignificació del valencià, el seu darrer llibre, publicat per la prestigiosa —cada vegada més— editorial Drassana, constitueix una aportació rellevant al camp de la història de la llengua i dels estudis sobre la qüestió idiomàtica i identitària en terres valencianes. L'autor proposa una lectura del valencià com a espai de conflicte simbòlic i com a vector de construcció nacional. El treball s'articula com un assaig divulgatiu que analitza els moments més transcendentals de la nostra història en el sinuós camí de la normalització i, de retop, de la normativització lingüístiques. L'atenció especial a la realitat valenciana com a categoria sociopolítica ajuda el lector a configurar un marc interdisciplinari en què els mecanismes discursius, institucionals i ideològics han intervingut en la seua construcció i vertebració, així com en els processos de legitimació o subordinació.

L'obra té la virtut d'ocupar un espai cronològic ampli sense caure en l'ampul·losita ni el fastig. La raó de la senzillesa estilística no sols és fruit de l'evident sacrifici de l'academicisme barroc de prosa recaragolada i buida, sinó

de la tria excel·lent de les notícies i successos històrics. Els episodis, que es relacionen amb els debats sobre el model de llengua, els intents normativitzadors i la lluita per la defensa de l'ús del valencià en l'esfera pública, es remunten a l'època medieval, concretament al segle xv. Després d'un pròleg brillant de Carles Fenollosa, que descriu la història del valencià com a "tortuosa", precisament són les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* les que ocupen el primer capítol de l'obra, unes regles precoces redactades per Bernat Fenollar i Jeroni Pau que propugnaven un model de llengua digne, urbà i unitari. La resposta, si bé com a possible *divertimento* burgés o passatemps literari, no es va fer esperar. El segon capítol, «*La brama dels llauradors de l'horta de València*, de Jaume Gassull», reflexiona sobre la importància del text de Gassull, que defén aferrissadament les formes col·loquials i populars, bandejades per Fenollar. Resulta evident, doncs, que ja en la València medieval hi havia una preocupació clara per la qualitat de la llengua oral i escrita, que es va apaivagar els segles posteriors per la preponderància dels usos i costums de la Monarquia Hispànica dels Reis Catòlics i els Àustries, que comportaren dècades de prostració per al valencià.

En el context diglòssic de l'Edat Moderna, no podem desentendre'ns, doncs, del paper dels prohoms que actuaren d'apologistes i vindicadors. «Carles Ros, precursor de la Renaixença Valenciana» i «La carta de Lluís Galiana, un manifest per la dignificació del valencià en ple segle xviii» conformen el tercer i quart capítol del llibre, respectivament. No hi podia faltar, per tant, la tasca d'enaltiment lingüístic i patriòtic d'aquells dos grans homenots set-centistes, la raó de ser dels quals fou, sobretot, bastir alçar un pont de salvament per al valencià. Gràcies a la seua tasca de recollida i fixació, el fil de la literatura valenciana no es va trencar, cosa que va permetre que les generacions posteriors trobaren una base sòlida sobre la qual construir la modernitat. Al capdavall, tots dos miraven d'aténer una fita compartida: el rescat de la identitat, la resistència cultural i la dignificació de la paraula.

El cas és que, tot i les diferències de matís —Ros, més pròxim a l'ofici i la base popular; Galiana, més pròxim a l'erudició i la crítica—, ambdós autors van convergir en un punt crític: la consciència que una llengua que no s'escriu és una

llengua que es mor. Això és aplicable a totes les èpoques de la nostra història, i és el punt clau que hauríem de recordar —tots els valencians— quan ens entossudim a reprendre disputes estèrils que no arriben enlloc. La carta enviada per Galiana a Ros, d'Oriola estant, el maig de 1763, és un testimoni d'agraïment de l'ontinyentí a la tasca feta pel seu col·lega. Molt encertadament, Climent transcriu parts de la missiva i cita les pertinents paraules de Joan Fuster i Ortells, que declarà que es tracta «d'un document decisiu, alhora simptomàtic i alliçonador, que anunciava les possibilitats de recuperació cultural del segle XIX».

Un país de llengua ens recorda, així mateix, que les discussions al voltant de les qüestions ortogràfiques, per més que ens pesen, no són cap esnobisme hodiern, ni un capritx passatger d'algun *outsider*, sinó que han funcionat com a *leitmotiv* de la història de la llengua catalana per les circumstàncies sociolingüístiques en què s'ha vist immersa. La polèmica sorgida en el *Diario de Valencia* l'any 1802, que va començar amb unes reflexions de Joan Baptista Escorigüela immediatament respostes per Manuel Joaquim Sanelo, conforma el cinqué capítol de l'obra, «Una polèmica ortogràfica en el *Diario de Valencia* a principis del segle XIX». L'episodi palesa que, a pesar de la diglòssia imperant, l'interés dels autors per fixar la llengua amb unes normes clares i la denúncia per l'abandonament i depauperació de l'idioma propi eren qüestions encara vives, si bé s'hi observen discrepàncies en el model idiomàtic i en la configuració de la norma. Mentre que Escorigüela pretenia simplificar gràficament el valencià i acostar-lo al castellà, Sanelo s'entestà a prendre la llengua medieval com a base per al bon ús del valencià. En tot cas, és innegable que «el fil conductor de l'interés pel valencià», en paraules de l'autor, es mantenia viu en la primeria de l'edat contemporània, almenys en un sector dels erudits del moment.

La conseqüència lògica de tots aquells debats es traduí en una sèrie d'esforços esmerçats per bona part de la intel·lectualitat de la Renaixença valenciana. El sisé capítol de l'obra il·lustra les pretensions revitalitzadores del grupuscle progressista que tractà de portar avant una «acadèmia de les lletres llemosines» denominada «Els fills de la morta-viva». Amb el títol «Constantí Llombart, fundador de la primera acadèmia valenciana de la llengua», es narren els intents de Llombart per a assolir el tan desitjat objectiu, que finalment

no es va concretar en realitats tangibles. Amb tot, es van «establir les bases sobre les quals el valencianisme polític construiria, al llarg del segle xx, les seues principals reivindicacions lingüístiques», escriu Climent. De fet, és important en aquesta línia el seté capítol del volum, intitulat «Josep Nebot i Pérez, dos gramàtiques per a una llengua», on es presenta la tasca de l'autor vila-realenc, que mirà de superar la situació ortogràfica caòtica i els usos folkloritzants i vulgars. Així, a pesar de la seua «insolvència lingüística i pedagògica», segons Ramos, i les propostes ortogràfiques «confuses i desassenyades», segons Simbor, Nebot fou el pioner en la codificació sistèmatica del valencià, amb obres com *Apuntes para una gramática valenciana popular* (1894) i *Tratado de ortografía valenciana clásica* (1910). Tot i que la falta de maduresa dels treballs encara és notable, Nebot fou capaç, encara que tímidament, de superar algunes tendències i vicis dels qui el precediren. Al remat, es tractava d'una proposta més assenyada i moderna, que obria un nou camí en termes de normativització.

Un país de llengua tampoc no oblida l'interés dels intel·lectuals catalans i balears per la causa valenciana. És de sobres sabut que el rondallista i lexicògraf Antoni Maria Alcover escometé una tasca ingent en la recopilació dels mots de la nostra llengua, treballs entre els quals hi ha l'obra magna de la llengua catalana, el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, una empresa que portà a terme junt amb Francesc de Borja Moll. Ara bé, pocs saben la quantitat d'eixides filològiques que el conegut com a «apòstol de la llengua» necessità per a realitzar el treball de camp. El capítol «Les eixides filològiques d'Antoni M. Alcover per terres valencianes» narra les visites que el canonge feu al País Valencià, que Climent documenta amb detall. Concretament va fer-ne sis: el 1900, el 1901, el 1902, el 1910, el 1918 i el 1921. Les excursions, de cap a cap del mapa valencià, evidencien l'exhaustivitat del treball. Val a dir, a més, que el llibre reserva un capítol exclusiu de les estades d'Alcover a la comarca de la Ribera, lloc on pogué entrevistar-se amb els veïns de cada poble per a obtindre una visió completa de les característiques lingüístiques de cada zona.

El nové capítol, coincident en el temps, dibuixa un context més local però necessari per a entendre el triomf i la mort de certes tendències a València: la creació de la Càtedra de Llengua Valenciana a la Universitat de València entre 1918

i 1927. La iniciativa, que perseguia l'objectiu d'introduir l'estudi sistemàtic del valencià en l'àmbit universitari, va tindre com a principal responsable i professor el franciscà Lluís Fullana i Mira (1871-1948), que comptà amb una vintena d'alumnes els primers anys, segons els diaris de l'època, i hi impartí docència sobre gramàtica, història i característiques del valencià dins del conjunt de les llengües romàniques. La continuïtat fou limitada per mor de factors polítics i acadèmics, així com per la manca d'un reconeixement estable del menoret franciscà i dels cursos dins de l'estructura universitària. Climent assevera en el capítol que, de raons del fracàs, n'hi ha diverses: «la solitud intel·lectual en què es trobava, a causa de les seues teories lingüístiques que pocs escriptors compartien; i la seua progressiva desvinculació de València». Si bé és cert que Fullana a penes tingué adeptes i que les seues propostes no quallaren en els cercles valencianistes, també ho és que les poques opcions per a estudiar valencià impossibilitaven l'obertura de nous camins.

Precisament en el context d'aquell valencianisme cultural del primer terç del segle xx, en els primers intents d'institucionalització de l'estudi de la llengua pròpia es mancava de material i gramàtiques pròpies. Això, sumat al fracàs del projecte fullanesc, dibuixaven una situació de desemparament total. El mateix Carles Salvador, tal com recull Climent, va denunciar la falta de materials en llengua pròpia de qualitat i adaptats a la realitat valenciana. En aquest sentit, el capítol 10 de l'obra, «La primera gramàtica escolar valenciana, de 1918» està dedicat a la primera gramàtica valenciana d'inspiració fabriana, de Bernat Ortín. Val a dir que, malgrat les deficiències metodològiques, fou un manual imprescindible per als aprenents de valencià, i en aquells moments obria un viarany alternatiu al de Fullana, una via que serà la que, amb els anys, triomfarà entre els escriptors i intel·lectuals. No resulta sorprenent que el mateix Fullana duguera a terme, l'any 1919, una contundent crítica a la nova gramàtica, que aparegué a través de textos agrupats en el diari *Las Provincias*. L'enfrontament entre les dos concepcions lingüístiques, una, la de Fullana, més reticent a adoptar el sistema ortogràfic comú amb Catalunya i Balears, i l'altra, la d'Ortín, que avançava en la unificació lingüística amb els altres territoris del domini lingüístic, s'inclinà en favor de la visió compartida de l'últim, que serà la que marcarà el rumb de l'acord de les Normes de Castelló l'any 1932.

L'onzé capítol del llibre l'ocupa «El valencià en la *Real Academia Española* durant la dictadura de Primo de Rivera». L'autor, molt incisivament, apunta que «la iniciativa únicament pretenia esmortir les crítiques sorgides, fins i tot des dels sectors més conservadors de la societat espanyola, contra la política repressiva del govern cap a les llengües diferents de la castellana». Així les coses, aquell miratge estava en consonància amb la desorientació lingüística del moment, que demanava un canvi de paradigma que reorientara la qüestió normativa, especialment el vessant ortogràfic. La crida apareguda l'any 1930 en la revista *Taula de Lletres Valencianes,* titulada «Als escriptors valencians i a les publicacions valencianes», pretenia ser-ne el catalitzador. El balanç de la iniciativa, tractada al dotzé capítol del llibre, no fou negatiu en essència, i els agents que en formaren part anaven des dels intel·lectuals que sovintejaven els ambients universitaris d'*Acció Valenciana* o els redactors republicans del setmanari *Avant* fins a la Societat Castellonenca de Cultura o l'Agrupació Valencianista de la Dreta. Tot i l'ambient favorable i les respostes positives per part de les associacions cíviques, publicacions i personalitats, no serà fins a dos anys més tard que es gestarà l'acord definitiu a Castelló.

Entretant, el context demanava reforçar la política lingüística del govern de la Segona República. El valencianisme cultural i polític entenia que la legislació en matèria de llengua comportaria més drets per als valencianoparlants. Però, malauradament, del ministre d'Instrucció Pública nasqué una iniciativa que representa un dels moments més audaços de la història educativa espanyola però alhora més frustrants per als valencians. El marc legal fonamental va ser el conegut com a «Decret de bilingüisme» de 1931, impulsat pel mateix ministre Marcel·lí Domingo. A diferència de Catalunya, que comptava amb la Generalitat, al País Valencià l'aplicació del Decret va dependre en gran mesura de l'entusiasme de les institucions locals i entitats culturals. El títol del capítol il·lustra a la perfecció la situació susdita: «El valencià, exclòs de l'escola durant la Segona República». I és que l'episodi acabà sent una promesa incomplida i escapçada pocs anys després per la Guerra Civil. Amb tot, el paper de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana va ser cabdal en la mesura que va saber aglutinar representants de diverses entitats i partits polítics valencians: el Seminari de Pedagogia, Proa, Lo

Rat Penat, l'Agrupació Valencianista Escolar, el Centre de Cultura Valenciana, el Centre d'Actuació Valencianista, Esquerra Valenciana, etc.

Moltes de les personalitats que es congregaren en els locals de l'Associació Protectora per a demanar la implantació del Decret de bilingüisme a València van lluitar incansablement pel valencianisme cultural i polític de la primera meitat del segle xx. D'aquella generació d'intel·lectuals de l'efervescència dels primers anys trenta, Climent en destaca un: Nicolau Primitiu, a qui dedica el catorzé capítol del llibre, titulat «Nicolau Primitiu Gómez Serrano: el bacavés, la llengua de Bacàvia». El títol no solament reflecteix la seua delimitació lingüística i nacional mitjançant la coordinació harmònica de València amb Balears i Catalunya (en igualtat de condicions, sense supeditacions), sinó que el capítol sencer il·lustra el pensament humanista i l'esperit bonhomiós del patrici. Ell actuà com a punt de contacte de les personalitats d'arreu del domini lingüístic i portà avant una tasca impagable com a bibliòfil, activista cultural, mecenes i vèrtex del valencianisme. Don Nicolau, com li deien els amics i coneguts, d'una irreductible valencianitat, tingué un paper cabdal en molts moments clau de la història del poble valencià. A més, mantingué amb fermesa els seus ideals fins a l'últim dels seus dies, els esdeveniments dels quals deixà escrits en més de 20.000 pàgines de dietaris redactats íntegrament en valencià.

Un altre dels autors coetanis a qui Climent dedica unes pàgines és Enric Valor i Vives, amb el capítol «Enric Valor i el setmanari *El Tio Cuc* d'Alacant». L'autor de Castalla propicià que s'introduïren canvis significatius en el setmanari, atés que va corregir i actualitzar la llengua que s'hi usava, en aquells moments encara bastant anàrquica ortogràficament. Amb aquella faena, Valor va divulgar les recents Normes de Castelló des de les pàgines de la publicació, a més de, paral·lelament, treballar en la seua coneguda faceta de rondallaire i novel·lista. En el capítol següent, el número 16, Climent inclou també una sèrie de noms d'intel·lectuals valencians que assistiren al primer i al segon Congrés Internacional d'Escriptors per a la Defensa de la Cultura, a París, l'any 1937. Personalitats com Emili Gómez Nadal, Josep Renau, Adolf Pizcueta, Bernat Artola, Enric Navarro Borràs o Ricard Blasco s'integraren en una delegació pròpia: l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura de València

(AIDCV). En l'esdeveniment es debaté el compromís que havien d'adquirir els intel·lectuals davant de l'auge del feixisme. L'acte, si més no, «atorgà visibilitat al minoritari valencianisme polític, normalitzà la nostra cultura i mostrà la maduresa i solidesa de la nostra recuperació cultural, tradicionalment marginada», malgrat l'imminent esclat del conflicte bèl·lic espanyol.

La resistència cultural al règim franquista es vehicula en el llibre a través de dos apartats: l'editorial Sicània, fundada pel mateix Nicolau Primitiu als quasi 80 anys, i la tasca del filòleg Francesc Ferrer Pastor. Sicània fou la tercera de les grans editorials valencianes durant el franquisme, després de Lletres Valencianes, regentada per Ricard Sanmartín; i després de Torre, regentada per Miquel Adlert i Xavier Casp. L'ambiciós projecte pretenia corregir i millorar les deficiències de les editorials anteriors, en contingut i forma. De fet, mirà de canviar, a més, les condicions desfavorables dels autors que escrivien valencià. L'empresari i bibliòfil va fer una injecció econòmica important i va dedicar moltes hores a tractar de seduir el públic valencià a fi que comprara llibres en llengua pròpia i a superar els entrebancs d'editar llibres en valencià en ple franquisme. Un dels col·laboradors va ser Francesc Ferrer Pastor, el protagonista del capítol 18, la tasca lexicogràfica del qual va ser cabdal per al poble valencià. Sicània va editar algunes de les seues obres més importants, com el *Vocabulari valencià-castellà* (1960). Fou el primer dels vocabularis que Ferrer Pastor anà publicant amb els anys, que foren decisius en l'alfabetització dels valencians i es convertiren en les obres més demandades de la història de la nostra llengua.

El contingut del llibre no podria haver defugit les qüestions sociolingüístiques o d'igualtat de drets. No debades, els últims capítols estan dedicats a «La divulgació i l'ensenyament del valencià en els mitjans de comunicació», en què es fa un recorregut des del segle XIX del paper de la premsa periòdica i la ràdio en la difusió del valencià i dels coneixements lingüístics; i a «El paper de la dona en la dignificació de la llengua i la cultura dels valencians en el primer terç del segle XX». Climent ja constatà la invisibilitat de les dones en els processos de recuperació de la llengua i la literatura dels valencians en el seu anterior llibre *L'interés per la llengua dels valencians. Personatges, llibres i fets* (2018), i ara n'amplia la nòmina i destaca alguns episodis rellevants que no es poden entendre sense la

presència femenina. Cada vegada es pot prescindir menys de noms com els de Marcela de Luis, Rosa Roig, Empar Navarro, Milagros Espí o Teresa Calatayud, que participaren activament en associacions, entitats… i redactaren papers de diversa índole en setmanaris, col·leccions i documentació vària.

I, després de tot, què passarà amb la nostra llengua? Els horitzons a què ens enfrontem expliquen que les pàgines del llibre no concloguen el ventall d'esforços per dignificar el valencià d'una manera expositiva i merament històrica. L'alarmant disminució de l'ús social de l'idioma fa que puguem parlar sense pal·liatius d'una situació d'emergència lingüística. I és que el futur de la nostra llengua és, actualment, un dels debats més complexos des del punt de vista sociolingüístic. No hi ha una resposta única, sinó un escenari de cruïlla on s'enfronten dinàmiques de substitució idiomàtica amb nous moviments de resiliència. Si bé a hores d'ara ningú té la vareta màgica de la reversió de l'ús, l'autor proposa, sense mitges tintes, un canvi radical de paradigma, que recolze en la implicació transversal de tots els sectors de la societat i de tot l'espectre polític, fet que recorda a aquell valencianisme totalitari de principis dels anys trenta o a les reflexions dels patricis que ens han precedit. Els eixos en què s'haurà de fonamentar eixe canvi de paradigma passaran per redefinir l'estatus lingüístic de l'Estat espanyol, consolidar el paper de l'escola amb una implementació efectiva de la legislació vigent, impulsar la presència del valencià en els mitjans de comunicació, garantir els drets lingüístics dels valencianoparlants en tots els àmbits públics i, sobretot —remarca l'autor—, facilitar l'aprenentatge del valencià a les persones nouvingudes: els nous valencians i valencianes. Quedem-nos amb les últimes ratlles del magnífic volum, que Josep Daniel Climent exposa amb vitalisme però sense negar la realitat evident: «hem viscut situacions adverses, i en patirem de noves. Però si mantenim ferma la nostra voluntat d'existir com a valencians, encara tenim davant un futur esperançador».

Alaitz Zalbidea Berenguer
Universitat d'Alacant / IIFV
alaitz.zalbidea@ua.es
ORCID: 0009-0006-0276-4591